

Ж.М. Дүйсебекова ¹, Т.Х. Сматаев ² Ж.К. Шаймерденова ¹
Э.У. Сагиндикова ³

¹Сулейман Демирель университеті, Қаскелең, Қазақстан

²С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана,
Қазақстан

³Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инженеринг
университеті.

(E-mail: z.shaimerdenova@sdu.edu.kz)

АУЫЗША СӨЗ МӘДЕНИЕТІН ЖАҢАША МЕНҒЕРТУДЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ОЯТА ОҚЫТУ – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОР РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада ауызша сөз мәдениетін жаңаша менгертуде қызығушылықты оята оқыту психологиялық фактор ретінде қарастырылған, сонымен қатар эксперименттік зерттеу нәтижелері ұсынылған. Қазіргі таңда тілдік тұлғаның сөйлеу мәдениетін қалыптастыру, дамыту және жетілдіру мәселесі ерекше назар аудартуда. Сондай-ақ, ауызша сөз мәдениетін жаңаша менгертуде қызығушылықты оята оқыту үдерісінде сөз мәдениетін ауызша және жазбаша етіп бөліп қарастырудың да маңызы дәлелденіп жүр. Ауызша сөз мәдениетінің зерттелуі жайында және оған қазақ ақын жазушыларының үлесі жайында қамтылған. Ауызша сөз мәдениетін дамыту жолында белгілі бір дидактикалық ұстанымдарға, психологиялық факторларға сүйенудің пайдасы зор екені атап өткіміз келеді. Соның ішінде тілдік тұлғаның бойында өз ауызша сөз мәдениетін жетілдіруге деген қызығушылықты ояту – психологиялық фактор ретінде ерекше орында. Оқуға деген қызығушылықты арттыру үшін әр түрлі оқыту әдістері мен әртүрлі оқу материалын пайдалану қажеттілігі баяндалады. Әртүрлілігінің арқасында оқушылар оқу процесінде әртүрлі тапсырмалармен айналысуды қамтамасыз етеді, сонымен қатар бір тапсырманың жаңа жақтарын ашуға мүмкіндік береді. Мақала мазмұны мектеп оқушыларының мысалы негізінде осы мәселені толықтай ашуға тырысады.

Түйін сөздер. *Сөз мәдениеті, ауызша сөз мәдениеті, дидактикалық ұстаным, қызығушылықты ояту, психологиялық фактор, оқыту, мотивация, мотив.*

Zh.M. Duisebekova ¹, T.Kh. Smatayev²Zh.Shaimerdenova² E.U. Sagindykova³

¹Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

²Kazakh Agrotechnical University named after S.Seifullin, Astana, Kazakhstan

(E-mail: z.shaimerdenova@sdu.edu.kz)

³Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh . Yesenova

INTEREST-BASED LEARNING MASTERING THE ORAL CULTURE OF SPEECH IN A NEW WAY AS A PSYCHOLOGICAL FACTOR

Abstract

The article discusses learning to awaken interest in mastering the culture of oral speech in a new way as a psychological factor, and also presents the results of an experimental study. Currently, special attention is paid to the formation, development and improvement of the speech culture of a linguistic personality. The importance of the distinction between oral

and written culture is also evident in the process of learning based on interests, mastering oral culture in a new way as a psychological factor. On the study of oral culture and the contribution of Kazakh poets and writers to it. Note that it is very useful to follow certain didactic principles, psychological factors in the development of oral culture of speech. In particular, it is important to arouse interest in the linguistic personality in improving their oral culture of speech. The necessity of using different teaching methods and different teaching materials to increase interest in learning is described. Due to its diversity, students receive different tasks in the learning process, and also allow them to discover new sides of the same task. The content of the article tries to solve this problem using the example of schoolchildren.

Keywords. *Culture of speech, oral culture of speech, didactic principles, awakening of interest, psychological factor, training, motivation, motive .*

Ж.М.Дүйсебекова¹, Т.Х. Сматаев² Ж.К.Шаймерденова² Э.У. Сагиндикова³

¹Университет имени Сулеймана Демиреля, г. Каскелен, Казахстан

*²Казахский агротехнический университет им.С. Сейфуллина, Астана, Казахстан
(E-mail: z.shaimerdenova@sdu.edu.kz)*

*³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени
Ш. Есенова*

ОБУЧЕНИЕ НА ОСНОВЕ ИНТЕРЕСОВ ОСВОЕНИЕ УСТНУЮ КУЛЬТУРА РЕЧИ ПО НОВОМУ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР

Аннотация

В статье рассматривается обучение пробуждение интереса овладения культурой устной речи по-новому как психологический фактор, а также представлены результаты экспериментального исследования. В настоящее время особое внимание уделяется формированию, развитию и совершенствованию речевой культуры языковой личности. Важность различия между устной и письменной культурой также очевидна в процессе обучения на основе интересов освоение устную культуру речи по новому как психологический фактор. Об изучении устной культуры и вкладе в нее казахских поэтов и писателей. Об изучении устной культуры и вкладе в нее казахских поэтов и писателей. Отметим, что очень полезно следовать определенным дидактическим принципам, психологическим факторам в развитии устной культуры речи. В частности, важно вызвать у языковой личности интерес к совершенствованию своей устной культуры речи. Описана необходимость использования разных методов обучения и разных учебных материалов для повышения интереса к обучению. Благодаря своему разнообразию учащиеся получают разные задания в процессе обучения, а также позволяют открыть для себя новые стороны одной и той же задачи. Содержание статьи пытается решить эту проблему на примере школьников.

Ключевые слова. *Культура речи, устная культура речи, дидактические принципы, пробуждение интереса, психологический фактор, обучение, мотивация, мотив*

Кіріспе

Оқушылардың оқуда жетістікке жетуіне әсер ететін немесе оқушыларды оқытуда кездесетін қиындықтарды көрсететін фактор психологиялық фактор болып табылады. Көп жағдайда кей оқушылар оқу дағдыларын игеруде ерікті түрде, тынымсыз жұмыс істейді. Алдынан қиындықтар кездескенде бар күшін салып күресуге тырысады. Ал

кейбіреуі алдынан шыққан кедергіге мойынұсынып, белсенділігі күрт төмендеп кетеді. Бұл құбылысты түсіндіру кезінде психологтар мен педагогтар көбінесе оқушылардың *интеллект деңгейі* (білімді, дағдыларды, дағдыларды меңгеру және оларды мәселелерді шешуде сәтті қолдану қабілеті); сонымен қатар *креативтілік* (жаңа білімді өз бетіңізше дамыту мүмкіндігі); оқу мақсаттарына жетуде күшті оң тәжірибені қамтамасыз ететін *оқу мотивациясы*; талаптардың жоғары деңгейін қалыптастыруға әкелетін *өзін-өзі жоғары бағалау* және т.б. сияқты жеке психологиялық ерекшеліктеріне жүгінеді.

Психологиялық фактордың маңызды бір бөлігі дидактикалық және әдістемелік жүйе. Аталған жүйе негізінде оқыту жүзеге асырылады. Ауызша сөз мәдениетін меңгеруде педагогикалық ұстанымдарға сүйене отырып, соның ішінде қызығушылықты оята оқытуды психологиялық фактор ретінде қарастырамыз.

Жалпы психология тұрғысынан қызығушылық танымдық қажеттіліктің эмоционалды жағы болып табылады. Күнделікті де, кәсіби педагогикалық қарым-қатынаста да «қызығу» термині «оқу мотивациясының» синонимі ретінде жиі қолданылады.

А.Қ. Маркова оқуға деген қызығушылықтың бірнеше түрі болуы мүмкін деп санайды:

- жан жақты;
- өнімді;
- жоспарлы;
- оқу-танымдық;
- процессуалдық және мазмұндық;
- түрлендіруші.

Көптеген зерттеушілер табысты оқудың кілттерінің бірі оқушының оқуға және мұғалімге деген қызығушылығын қалыптастыру екенін атап өтеді. С.М. Бондаренко оқушының оқуға деген қызығушылығын арттыруға ықпал ететін келесі факторларды анықтады:

- мектеп оқушыларында белсенділіктің кең әлеуметтік мотивтерін және оның мәнін түсінуді тәрбиелеу;
- білім алушылардың зерттелетін процестердің өз әрекеттері үшін маңыздылығын сезінуі;
- өзіндік психикалық белсенділігі мен бастамасын көрсету мүмкіндігі;
- оқушыларды қызықтыратын белсенді оқыту әдістерін қолдану;
- оқушылардың белсенді ізденіс әрекетін ынталандыратын осындай сұрақтар мен тапсырмаларды оқу процесінде пайдалану.

Оқуға деген қызығушылықты қалыптастыру кезінде білім алушылар қиындықтарға тап болатын проблемалық жағдайды құру маңызды рөл атқарады. Мұндай жағдаяттардың ерекшелігі – оқушылар берілген біліммен тапсырманы шеше алмайды, нәтижесінде қосымша білім қажет екенін түсінеді.

Сонымен қатар, кез келген адам күрделі шиеленісті қамтитын жұмысқа қызығушылық танытады. Сонымен, ақыл-ой күшін қажет етпейтін жеңіл материал әдетте қызығушылық тудырмайды. Оқу іс-әрекетіндегі бірдей қиындықтарды жеңу оған қызығушылықтың пайда болуының ең маңызды шарты болып табылады. Алайда оқу материалы мен оқу тапсырмасының қиындығы оқушы осы қиындықты жеңе алатын жағдайда ғана қызығушылықтың артуына ықпал етеді, әйтпесе оқуға деген қызығушылық тез жоғалады.

Оқуға деген қызығушылықты арттыру үшін әр түрлі оқыту әдістері мен әртүрлі оқу материалын пайдалану қажет. Әртүрлілігінің арқасында оқушылар оқу процесінде әртүрлі тапсырмалармен айналысуды қамтамасыз етеді, сонымен қатар бір

тапсырманың жаңа жақтарын ашуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, ауызша сөз мәдениетін оқытуда қызығушылықты оята оқытуда психологиялық фактор ретінде қарастырмас бұрын, ауызша сөз мәдениетін оқытуда кездесетін мәселелерге тоқтала кетейік.

Зерттеудің ғылыми және практикалық мәні

Сөйлеу мәдениетіне қызығушылықты қалыптастыру мәселесі күрделі мәселе болып табылады. Оны тек мектеп аясында ғана шешу мүмкін емес. Бұл мәселе қоғамның барлық салаларын қамтиды: экономикалық, саяси, әлеуметтік және, әрине, рухани. Демек, оны саясаткерлер, экономистер, әлеуметтанушылар, лингвистер, психологтар, педагогтардың бірлескен күшімен шешу керек. Осыны түсіну өз зерттеуімізде жалпы тізбектің бір ғана буынын қарастырамыз: мәселенің мектеп шеңберінде орыс тілі мен әдебиеті мұғалімдерінің күшімен мүмкін болатын шешімі.

Соңғы жылдары оң тенденциялар пайда болды: мектептегі білім беруде түбегейлі өзгерістер қажет деген түсінік қалыптасты [1, б.10]. Бірақ сөйлеу мәдениетіне қызығушылықты қалыптастыру мәселесін шешпес бұрын, қызығушылықтың бұл түрі туралы түсінік болуы керек. Қызығушылықтың белгілі бір түрінің жұмыс анықтамасын тұжырымдаймыз – сөйлеу мәдениетіне қызығушылық. Осы мақсатта сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықты басқа да бірқатар қызығушылықтар мен адам тұлғасының құрылымын қарастыру қажет [2, б.23]. А.Н.Леонтьевтің әрекет құрылымы туралы ойлары, А.А.Леонтьев әзірлеген сөйлеу әрекетінің теориясы және сөйлеу мәдениетіне қызығушылықтың сөйлеу әрекетімен байланысы туралы біздің идеяларымыз. Біз кез келген қызығушылық адамның негізгі қажеттіліктеріне (биологиялық, әлеуметтік, материалдық, рухани) негізделуінен бастаймыз. Қажеттілік негізінде пайда болатын мүдделер өзінің мазмұны бойынша көп бағытты болып табылады. Олардың ішінде рухани қызығушылықтар ерекшеленеді, олардың алуан түрлілігін біз сөйлеу мәдениетіне қызығушылық деп санаймыз (өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі тануға және т.б. қызығушылықтармен бірге). Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықты танымдық қызығушылыққа дейін төмендету орынсыз деп есептейміз, бірақ оның когнитивтік құрамдас бөлігі бар екені даусыз. Сонымен бірге сөйлеу мәдениетіне қызығушылықтың басқа да компоненттері бар, атап айтқанда: мәдени, эстетикалық, мәдениетті қалыптастырушы. Осылайша, бұл қызығушылықтың басқалар арасындағы орнын бағалай отырып, біз оны жеке адамның рухани қажеттіліктері негізінде туатын рухани қызығушылықтардың белгілі бір түрі деп түсінеміз. Сөйлеу мәдениетіне қызығушылық сөйлеуді жақсартуға ұмтылудан көрінеді. Бұл тілек уәжді және мақсатты. Сөйлеуді жетік меңгеру үшін белгілі бір сөйлеу дағдыларын қалыптастыру қажет, олар өз кезегінде сөйлеу әрекеті үдерісінде қалыптасады [2, б.213-214].

Сөйлеу мәдениетінің мәселелері бойынша әдебиеттерді талдау барысында сөйлеу мәдениетіне қызығушылықтың ең жалпы белгілерін көруге мүмкіндік берді. Солардың кейбірін атайық.

1. Қоғамдық құбылыс ретінде сөйлеу мәдениетіне қызығушылық әлеуметтік тұрғыдан шартталған. Ол қоғам дамуының белгілі бір кезеңінде пайда болады және айқын ұлттық ерекшелікке ие. Адамның сөйлеуі қашанда адамның ұлттық, таптық, жас ерекшелігінің көрсеткіші болғанымен, сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылық басқа сипатта, ол белгілі бір қоғамның мәдениетінің дамуымен бірге пайда болып, дамыды.

Әрбір қоғам әр уақытта сөйлеу әрекетіне өз талаптарын қояды. Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылық жалпы адамзат қоғамы дамуының жоғары деңгейлерінде. Шешендік өнердің қашанда қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен байланыстырылып, ондағы мәдениеттің, демократияның, жеке

тұлғаның еркіндігінің даму деңгейін лайықты түрде көрсететінін жүздеген жылдардағы шешендік өнердің өрлеуі мен құлдырауы көрсетеді. Сөйлеу мәдениетіне қызығушылықтың пайда болуын немесе жойылуын анықтаған әлеуметтік-экономикалық жағдайлар болды. Ежелгі әлемнің ең демократиялық мемлекеті Ежелгі Грецияда V-VI ғасырларда болғаны белгілі. Саяси және экономикалық өмірдің жалпы көтерілуімен шешендік өнер теориялары да қарқынды дамыды, бұл грек қоғамының практикалық қажеттіліктеріне байланысты болды. Саяси мансап, өз құқығын қорғау, мемлекеттік мекемелерде табысқа жету, тіпті атақ-даңқ пен байлық көп жағдайда сөз өнеріне, сөйлей білуге, тыңдаушыларға әсер ету, дәлелдеу, сендіру, назар аударту қабілетіне байланысты болды [3, б.49].

Сөйлеу мәдениетіне қызығушылықтың көріну аясы айтарлықтай кең және адам өмірінің барлық салаларын қамтиды: экономикалық, саяси, әлеуметтік және рухани. Өртүрлі кәсіптердің, көзқарастардың, нанымдардың өкілдері, әртүрлі әлеуметтік топтағы адамдар, негізінен, өз мақсаттарына жету үшін (сайлауда жеңіске жету, саяси пікірталастарға қатысу, экономикалық мәмілелер жасау, келіссөздер жүргізу және т.б.) жақсы сөйлеу керек, демек, саналы қызығушылық таныта отырып, оны жақсартуға ұмтылу. Ал қазіргі қоғамда сөйлеу экономикалық өсудің, саяси мансаптың, әлеуметтік әл-ауқаттың, рухани келісімнің шарттарының біріне айнала бастайды.

2. Адамның сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылық ақыл-ой және сөйлеу әрекетінде көрінеді және адамның ойлауымен тығыз байланысты. Тілдің, сөйлеудің және ойлаудың өзара байланысын философия, лингвистика, психология, физиология, кибернетика және басқа да бірқатар ғылымдар қарастырады. Қазіргі кезде тіл мен ойлаудың бірлігінің фактісі күмән тудырмайды. И.И.Мещанинов, А.С.Чикобава, В.В.Бабицева, В.И.Кодухов, Г.А.Хабургаев, К.Р.Мегрелидзе, И.Н.Жинкин, С.Г.Бархударов, Ф.П.Филин және басқа да көптеген ғалымдар осы аталған байланыстарды жете зерттеген.

Қазақ тіл білімі сияқты шетелдік ғалымдардың еңбектерінде де ауызша сөз мәдениеті жалпы сөз мәдениетінің аясында қаралып келді. Атап айтар болсақ, француз тіл білімінде *тіл сыны* (critique du langage), неміс тіл білімінде *сөз мәдениеті* (sprachkultur) және *тіл тазалығы* (sprachpflege), ағылшындарда *көпшіл тіл мәдениеті* (popular culture of language), Польшада *тілдік мәдениет* пен *тіл мәдениеті*, Болгарияда *тілдік этикет*, Венгрияда *сөйлеу мәдениеті* (besze kultura) секілді ұғымдармен шекаралас келеді. Қазақ тіл білімінде *тіл мәдениеті* мен *сөз мәдениеті* жарыспалы қолданылса, ал Чехия, Словакия мен Вьетнамда екеуі де бөлек-бөлек тұрақталып, қаралады [4, б.10].

3. Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылық адам тұлғасының және жалпы қоғамның ең үлкен құндылығы болып табылады, өйткені, біріншіден, сөйлеу мәдениетіне қызығушылық гуманистік бағытта болады. Сөйлеу мәдениеті – адамның жалпы мәдениетінің көрсеткіші. Сондықтан студенттердің сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылығын қалыптастыра отырып, біз өз алдымызға ең гуманистік түпкі мақсат – тұлға мәдениетін қалыптастыруды қоямыз. Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылық бастапқыда позитивті түрде ынталандырылады және жаргонға қызығушылықпен қайшы келеді және т.б. Екіншіден, тіл – адамзат мәдениетінің құрамдас бөлігі, адамзаттың ең үлкен құндылығы, адамдардың алатын ерекше сыйы. Ал тілдің шынайы өмірі әрбір қалыпты дамып келе жатқан тұлғаға тән сөйлеу болғандықтан, сөйлеу адам болмысының сөзсіз құндылығы болып табылады. Оның үстіне адамның жалпы мәдениеті жоғары болған сайын оның сөйлеуі – жазбаша да, ауызша да жақсы [5, б.9]. Егер адам өз сөзіне, оның мазмұны мен безендірілуіне қызығушылықты дамытқан, қалыптастырған болса – бұл адам тұлғасының ең үлкен жетістігі, оның сөйлеуін үнемі жетілдіріп отыруға, оны жақсартуға, сауаттырақ, дұрыс жасауға ұмтылуға мүмкіндік

береді. Үшіншіден, сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықтың ерекше эстетикалық мәні бар, ол адамның сөз қадірін және оны айтушы тұлғаның қадірін білуінен тұрады; ұлы ойшылдардың, жазушылардың, кешегі және бүгінгі көрнекті тұлғалардың мысалдары бойынша сөз сұлулығының құндылығын түсінеді. Өз сөзінің құндылығын сезіну адамның өз сөзін бұрмалап, бүлдіргісі келмейтіндігіне және басқаларды түзетуге, сөйлеуді тазартуға, түзетуге, байытуға көмектесуге әкеледі.

Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықтың ең жалпы белгілерін қарастыра келе және қызығушылықтың бұл түрінің адам үшін құндылығын көре отырып, мектеп оқушыларының рухани мүдделерінің құрылымында сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықтың болуы да маңызды болады деп есептейміз. Бұл қызығушылық оқушылардың құндылық бағдарларының кеңеюіне, рухани дүниесінің байытылуына, жеке тұлғаның жағымды адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына ықпал етеді деп ойлаймыз [6, б.16].

Мектеп оқушыларының сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықтың бірнеше деңгейі бар:

- нөлдік деңгей – 1 топ студенттері;
- төмен деңгей – 2 топ студенттері;
- орта деңгей – 3 топ студенттері;
- жоғары деңгей – 4 топ студенттері.

Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықтың бұл деңгейлері мыналармен сипатталады:

Нөлдік деңгей. Сөйлеу мәдениетіне қызығушылық іс жүзінде жоқ.

Төмен деңгей. Бұл қызығушылықтың оның сөйлеуін, тұлғасын дамыту үшін маңыздылығын дұрыс түсінбеуімен сипатталады. Қызығушылықтары ұқсас мектеп оқушылары жақсы сөйлеудің рөлі мен маңызын жартылай ғана түсінеді, мектепте оқытылатын кейбір нормаларды біледі, кейде оларды ұстанады. Бірақ мұндай оқушылар өз сөйлеуін басқаруды білмейді, өз сөйлеуін жетілдіруге ұмтылмайды. Бұл деңгейде қызығушылық әлсіз.

Орташа деңгей. Белсенді қызығушылық. Бұл деңгей тиімділікпен, белсенділікпен, неліктен басқаша емес, бұлай деп білуге ұмтылумен, белгілі бір орфоэпиялық, грамматикалық және басқа нормаларды есте сақтауға ұмтылумен сипатталады. Қызығушылықтың осы деңгейіне жеткен мектеп оқушылары өз сөзін бақылауға, дұрыстығын қадағалап, оны байытуға, мазмұнды етуге ұмтылады.

Жоғары деңгей. Ынталы және белсенді. Сөйлеу мәдениетіне деген қызығушылықты дамытудың бұл деңгейі сөйлеу мәдениетінің теориялық негіздерін білуге, үйренуге, салыстыруға, салыстыруға, дұрыс нұсқаны таңдауға ұмтылумен сипатталады. Мұндай қызығушылық деңгейіне жеткен (көбінесе гуманитарлық бағыт) мектеп оқушылары кітапты жақсы көреді, әдебиетке, өнерге қызығады, өлең жазуда бақтарын сынап көреді. Бұл қызығушылық деңгейі негізінен мектептің жоғары сыныптарында, яғни студенттер өзінің болашақ кәсіби (негізінен гуманитарлық) бағытын анықтаған кезде көрінеді. Осындай қызығушылық деңгейіне гуманитарлық емес студенттер де қол жеткізе алады. Бұл деңгей оқушылардың бағдарына емес, жалпы даму деңгейіне, адам бойында қалыптасқан құндылықтар жүйесіне, интеллектуалдық дамуына байланысты [7].

Қазақ тіл біліміндегі ауызша сөз мәдениетінің зерттелуіне жасалған алғышарттарға көшсек. Ол алғышарттардың негізін жалпы сөз мәдениетіне, қазақ стилистикасына қатысты зерттеулер құрайды. Атап айтар болсақ, Н.Уәли «Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері» [8], М.Балақаев, М.Серғалиев «Қазақ тілінің мәдениеті» [9], Қ.Жұбанов «Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер» [10], Р.Әмір «Ауызекі сөйлеу тілінің синтаксистік ерекшеліктері» [11], Р.Сыздық «Сөз құдіреті» [12]

еңбектері қазақ ауызша тілі мен сөз мәдениетінің зерттелуіне негіз қалаған болатын. Бұл зерттеулер ауызша тілдің нормалық, қатысымдық аспектілерін қарастыруға, сөз мәдениетінің басқа тіл білімі салаларымен байланысын айқын бағамдауға мүмкіндік берді. Ал бертін келе, З.Ахметжанова, З.Ерназарова, З.Өмірзақованың «Дискурстың прагматикалық аспектісі» [13], Т.Аяпованың «Сөйлеу әрекетінің онтогенезі: синтаксистік семантиканың дамуы» [14] атты зерттеу жұмыстары қазақ ауызша тілі мәселелерін тереңірек зерттеуге жол ашты. Аталған еңбектер ауызша тілдің теориялық базасын қалыптастырып қана қоймай, оны қазіргі кездегі тіл білімінің маңызды салаларымен байланыстыра қарастырған. Аталған еңбектерде қазақ ауызша тіліндегі қолданыстар мен олардың қазіргі кездегі өзгерістері туралы бірқатар тың ақпараттар беріліп өтеді. Сондай-ақ қазақ ақын-жазушылары, ағартушылары да қазақ ауызша сөз мәдениетінің дамуына көп үлесін қосқан. Соның ішінде А.Байтұрсынұлы «Тіл тағылымы» [15], М.Жұмабаев пен Ж.Аймауытовтың педагогика мен психологияға арнаған зерттеулерін, Ғ.Мүсіреповтың әдеби-сын еңбектеріндегі сөз мәдениетіне қатысты жазғандарын айтпай кетуге болмайды.

Зерттеу әдіснамасы

Оқыту дегеніміз – ішкі және сыртқы іс-әрекеттердің жиынтығынан құралған, адамды, қоғамды, мәдениетті тануына мүмкіндік беретін, адамдардың адам ретінде қалыптасуына жол ашатын, олардың жан-жақты дамуына мүмкіндіктер көрсететін, белгілі бір кәсіби шеберлікке ие қылатын ерекше үдеріс. Осы оқытудың заңдылықтарының табиғатын дидактика ғылымы бір арнаға тоғыстырып, дербес ғылым ретінде танытады [16, б.42]. Яғни ауызша сөз мәдениетін оқыту мен қалыптастыру, дамыту әдістемесі міндетті түрде педагогика ғылымы, соның ішінде дидактикалық ұстанымдарға негізделеді.

Сурет 1 – Ауызша сөз мәдениетін меңгертуде басшылыққа алынатын жалпы дидактикалық ұстанымдар

Дидактикалық ұстанымдар – оқытудың мазмұнын ұйымдастыру түрлерін, әдістерін, оқытудың мақсаты мен заңдылықтарына сай анықтайтын қағидалар жүйесі [17, б.10]. Жалпы дидактикалық ұстанымдар «қатып» қалған догма емес, дегенмен оқытуда оны үнемі басшылыққа алып отыруды қажет етеді. Олар: оқыту әрекетіне бағыт береді, оны жеңіл қабылдауына әсер етеді, педагогикалық әрекеттің жақсаруына жағдай жасап отырады. Ұстанымдарды жетекшілікке ала отырып, оқытушы оқыту әрекетін жүйелейді, бір қалыпқа түсіреді және жаңартады [18, б.46].

Педагогикада дидактикалық ұстанымдардың *ғылымилық, жүйелілік пен*

бірізділік, білім алушылар білімінің беріктігі, саналылық пен белсенділік, теорияның тәжірибемен байланысы, түсініктілік, оқытудың білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес болуы, ізгілендіру т.б. түрлері қолданылатыны белгілі. Сондай-ақ ауызша сөз мәдениетін меңгертуде жоғарыда аталған жалпы дидактикалық ұстанымдардан басқа арнайы ұстанымдарды да басшылыққа алған дұрыс.

Арнайы түрлері ретінде тіл сезімін дамыту, пәнаралық байланыс, қызығушылықты ояту, модельдеу, медиатехнологиялардың мүмкіндіктерін пайдалану, сыни тұрғыдан ойлау сауаттылығын дамыту ұстанымдарын басшылыққа алып отырмыз.

Сурет 2 – Ауызша сөз мәдениетін оқытуда басшылыққа алынатын арнайы ұстанымдар

Зерттеу 9-11 сыныптар арасындағы мектеп оқушыларына жүргізілді.

Нәтижелер мен талқылама. Параграфта қызығушылықтың табиғаты мен шығу тегі туралы шетелдік және отандық зерттеушілердің көзқарастары талданады, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде қызығушылықты анықтау мәселесіне әртүрлі көзқарастар көрсетіледі және оларға талдау жасалады, қызығушылықтардың жіктелуі және ұғым арасындағы айырмашылық қарастырылады. Бұл аспектілер біздің зерттеуіміз үшін маңызды деп есептейміз, өйткені қызығушылықты білмей және талдаусыз қызығушылықтың белгілі бір түрін және оның қалыптасу ерекшеліктерін түсіну мүмкін емес. [19, б.56]. Психологияда қызығушылықтың мәні туралы мүлдем басқа көзқарастар айтылады. Психика ерекшеліктерінің қайсысы осы концепцияның негізіне алынғанына байланысты қызығушылықты түсінудің бірнеше негізгі тәсілдері бар: интеллектуалдық, волюнтаристік, эмоционалдық және жүйелік.

Ал ауызша сөз мәдениетін дамытуға деген қызығушылық кешенді мәселе десек болады. Оны тек мектеп немесе жоғары оқу орнындағы сөз мәдениетіне қатысты пәндердің аясында шешу мүмкін емес. Өйткені ауызша сөз мәдениетіне қызығушылық қоғамның экономикалық, саяси, әлеуметтік және рухани өмірлерін қамтиды. Сөзімізге дәлел ретінде қала мектептерінің 9-11 сыныптар арасындағы барлығы 74 оқушыны құрайтын сауалнама жүргізілген болатын.

Кесте 1 – Сөз мәдениетіне қызығушылықтың пайда болу кезеңдері

Сөз мәдениетіне қызығушылықтың пайда болу кезеңдері	Мектеп оқушылары
1. Мектепке дейінгі кезеңде	0,6 %
2. Бастауыш сыныптарда	3,7 %
3. 5-9 сынып аралығында	64 %
4. Жоғары сыныпта	31,7%

Аталған сауалнамамен қатар «Қай өнер түріне қызығушылығыңыз басым?» деген сұрақ та қойылған еді. Нәтижесінде жауаптар мынадай болды:

Кесте 2. – 9-11 сынып аралығындағы оқушылардың өнер түрлеріне қызығушылық көрсеткіштері

Өнер түрлері	Сынып		
	9	10	11
Әдебиет	9%	12%	12,5%
Музыка	40%	45%	42,5%
Бейнелеу	1,5%	0,1%	0,5%
Театр	0,4%	0,2%	1%
Кино	45%	40%	41%
Би	4,1%	2,7%	2,5%

Осылайша, оқушылардың қызығушылықтары БАҚ тарапынан көбірек мән беріліп жүрген өнер түрлеріне басым екендігі анықталды. Ал ауызша сөз мәдениетін дамытуға тікелей қатысты өнер түрлеріне деген қызығушылық деңгейі өте төмен. Демек, ауызша сөз мәдениетін дамыту әдістемесінде оған деген қызығушылықты біз тек қана жаттығулар мен тапсырмалардың негізінде ғана емес, білім алушылардың жалпы рухани дамуына да баса назар аудару керектігі көрінеді.

Қорытынды

Сөйлеу мәдениетіне қызығушылықты зерттеу қызығушылықтың бұл түрінің қалыптасуы мен дамуы үшін қызығушылықтың дамуына ықпал ететін нақты шарттар қажет екенін көрсетеді: мәдени сөйлеу ортасының болуы, мұғалімнің дұрыс және жақсы сөйлеу қажеттілігін ынталандыруы, қажетті сөйлеу дағдыларының болуы, пәндерге деген оң көзқарасы – қызығушылық көздері, тіл мен сөйлеуді оқытудағы табыс, білікті мұғалімдердің болуы.

Тіл мұғалімдеріне мектептің оқу-тәрбие процесіне енгізу үшін нақты әдістемелік ұсыныстарды ұсынуға болады деп санаймыз:

- орфография және сөйлеу мәдениеті бойынша арнайы әдістемелік құрал;
- эссеге дайындық сабақтарын әзірлеу;
- мәдени аспектіні ескере отырып, қазақ тілі сабақтарын, сөйлеуді дамыту сабақтарын, сыныптан тыс жұмыстарды дамыту;
- 5-6 сыныптарға арналған «Сөйлеу мәдениеті» факультативтік курсының бағдарламасы;
- сөйлеу мәдениетіне қызығушылықты ояту бойынша жұмыстың нақты әдістері.

Мақала «AP08855878 – Оқу әдебиеттерінің тіліне, мәтіндік және мәтіннен тыс аппаратына қойылатын психолінгвистикалық талаптар» гранттық жобасының аясында жарияланды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

References

1. Osina A. *Sredneliteraturnaiarechevaiakultura: eerolimesto v sovremennoirusskoirechi: dis. ...kand. filol.nauk: 10.02.01. – Saratov, 2001. – 274 s.*
2. Syzdykhova R. *Tildiknormajaneonynkhalypnamy (kodifikaciiasy). Koptomdykhshygarmalarzhinagy. – Almaty: «El-shejire» baspasy, 2014. – 290 b.*
3. Ciceron M.T. *Iztraktatovoboratorskomiskusstve // Ob oratorskomiskusstve. – M.: Nauka, 1973. – S. 40-64*
4. Walter J. *Orality and Literacy: The technologizing of the Word. – Universitet Tampere, 1988. – 250 p.*
5. *Kultura języka polskiego: zagadnienia poprawności gramatycznej // Danuta Buttler, Halina Kurkowska, Halina Satkiewicz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976. – 480 s.*
6. Markowski A. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 15 s.*
7. Truss L. *Eats, Shoots and Leaves. – London: Profile Books, 2003. – 228 p.*
8. Uali N. *Kazakh sozmadenietininteoriialykhnegizderi: filol.gyl. dokt. ... dis.: 10.02.02. – Almaty, 2007. – 328 b.*
9. Balakhaev M., Sergaliev M. *Kazakh tilinimadenieti: okulyk. – Almaty: «Ziit Press», 2006. – 140 b.*
10. Zhubanov Kh. *Kazakh tilijonindegizertteuler. – Almaty, 1966. – 213 b.*
11. Amirov R. *Osobennostisintaksisakazahskoirazgovnoirechi. – Alma-Ata, 1972. – 180 s.*
12. Syzdykh R. *Sozkhudireti: 2-basylym. – Almaty: Atamura, 2005. – 272 b.*
13. Ahmetjanova Z., Ernazarova Z., Umirzakova Z. *Pragmatischekii aspekt diskursa: uchebnoeposobie. – Almaty, 2017. – 160 s.*
14. Baitursynuly A. *Tiltagylymy. – Almaty: Sanat, 1990. – 448 b.*
15. Muratbek B. *G.Musirepovtinadebi-syenenbekterindegitilmadenieti, korkemadebi tilimaselesi // Til, audarmajanetilderdiokytudynkazirgitehnologiialary: Halykaralykgylymi-praktikallyk konferenciamaterialdary. – Almaty, 2002. – 350 b.*
16. Medeubekuly S. *Sheshensoz: okukuraly. – Almaty: Kazakh universiteti, 2015. – 152 b.*
17. Kalimukasheva B. *Soileumadenietijanesheshendikoner: Oku-adistemelikkural. – 2-basylym, tolyk., ond. – Astana: Foliant, 2016. – 168 b.*
18. Kudaibergenova M. *10-synyp okushylarynynsoileumadenietinkalyptastyraokytudynadistemesi (kogamdyk-gumanitarlyk bagyty): ped.gyl.kand. ... avtoref. – Kokshetau, 2010. – 23 b.*
19. Ushinskii K. *Materialy k tretemu tomu «Pedagogicheskoi antropologii» . – Moskva : Direkt-Media, 2012. – 160 s.*